

УДК 347.122:347.21(477)

Шахназарян Каріне Арнестівна,
здобувачка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. За цивільним законодавством, одним з важливих прав – є речове право на майно, зокрема на чужі речі. При цьому, у вказаному випадку право власності належить одній особі, хоча одночасно з цим інша особа має таке ж речове право на це ж майно, однак за змістом це речове право – вужче. Отже, права на чужі речі – речові права, що надають особі, яка їх набула, можливість безпосередньо користуватися певним майном для певної мети та у встановлених законодавством межах.

При цьому, кожна особа відповідно до чинного законодавства України потребує захисту права власності на майно (речі), в тому числі прав чужі речі. У чинному Цивільному Кодексі України (далі – ЦК України) хоч і немає конкретного визначення поняття захисту прав на чужі речі, але визначаються порядок та засоби захисту або охорони порушеного права.

Стан дослідження теми. Сформульовані в науковій статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських та іноземних вчених-юристів радянського і сучасного періодів в галузі цивільного права: О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, А. С. Довгерта, Я. М. Шевченко, С. М. Бервено, В. А. Васильєвої, Р. А. Майданика, Ч. Н. Азімова, Є. О. Харитоновна, Н. О. Саніахметової, Г. А. Осетинської, М. В. Кротова, В. Г. Олюхи, К. А. Карчевського, О. С. Юффе, Д. І. Мейера, М. І. Брагінського, В. В. Вітрянського, С. Н. Братуся, О. А. Красавчікова, Ю. К. Толстого, М. В. Гордона, Е. А. Суханова та інших дослідників речових прав.

Метою статті є науковий аналіз визначення поняття захисту права на чужі речі та його класифікація, аналіз чинного законодавства України щодо захисту прав на чужі речі, а також теоретичних та практичних проблем, що виникають у цій сфері. Ситуація ускладнюється ще й тим, що в цивільному законодавстві класифікації як такої не наведено, і тому потрібно висвітлити ті точки зору, які існують

в цивілістиці з цього питання і які заслуговують на особливу увагу. Такий спосіб викладення матеріалу дозволить якщо і не виробити єдину позицію з цієї проблеми, то хоча б обґрунтувати ту систему засобів захисту речових прав.

Виклад основного матеріалу. Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів забезпечується застосуванням передбачених законом засобів захисту. Безумовно, застосування загальноцивільістичних засобів стосується і захисту речових прав.

Статтею 16 ЦК України передбачено наступні засоби захисту, які застосовуються в залежності від об'єкту та характеру порушення права, що належить захисту:

1) визнання права, тобто коли наявність певного суб'єктивного права заперечується або ставиться під сумнів, або існує реальна загроза цього. Наприклад, особа володіє будівлею, вважає її своєю, але правоустановчі документи відсутні. Визнання права є засобом усунення існуючої невизначеності в правовідносинах і створює умови для його належної реалізації; як засіб захисту визнання може бути застосовано лише в юрисдикційному порядку, а не шляхом самостійних односторонніх дій. Вимоги позивача про визнання права звернені не до відповідача, а до суду, який повинен офіційно підтвердити наявність чи відсутності права;

2) відновлення положення, що існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право. В ЦК України цей засіб розбитий на два: відновлення та припинення правовідносин. Так, перший з названих засобів застосовується в тих випадках, коли суб'єктивне право вже порушено. В результаті правовідносини не припиняють свого існування і можуть бути відновлені шляхом усунення наслідків правопорушення. Прикладом застосування цього засобу може бути подання позову про відновлення права користування майном. Якщо

винна сторона продовжує своїми діями порушувати право до неї може бути застосовано засіб, направлений на припинення таких дій. В цьому випадку інтерес власника має вираз в тому, щоб усунути порушення прав на майбутнє;

3) примусове виконання обов'язку в натурі. Цей засіб характеризується тим, що на вимогу потерпілого зобов'язана особа повинна виконати ті дії, які вона повинна виконати в силу покладеного на неї обов'язку. Виконання обов'язку в натурі протиставляється виплаті грошової компенсації, але інтерес потерпілого не завжди може бути задоволений шляхом компенсування, тому лише в випадках об'єктивної неможливості виконання вказаний засіб може бути замінений іншим;

4) відшкодування моральної (немайнової) шкоди має місце тоді, коли доведена винність особи, що своїми діями спричинила моральну шкоду особі, порушивши тим самим її законні права. Моральна шкода в грошовій або іншій матеріальній формі по рішеннях суду незалежно від відшкодування майнової шкоди;

5) припинення або зміна правовідносин за цивільним законодавством як самостійні засоби. Так, зміна правовідносин може відбуватися шляхом зміни предмета зобов'язання, змісту прав та обов'язків. Наприклад, за позовом повнолітнього члена сім'ї наймача квартири у державному житловому фонді суд може зобов'язати наймодавця до укладення з ним окремого договору на частину квартири, або зниження покупної ціни у випадку виявлення недоліків. Припинення правовідносин як засіб захисту відбувається насамперед у зв'язку з розірванням договору;

б) стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, – неустойки (штрафу, пені). Основною формою компенсації завданих збитків потерпілому, зокрема, спричинених об'єкту речових прав, є їх стягнення, а застосування неустойки має місце лише тоді, коли це прямо передбачено законом чи договором. В зв'язку з цим неустойка в ЦК України віднесена до інших способів відшкодування майнової шкоди. Цей засіб захисту безпосередньо направлений на захист майнової сфери, невідчужуваних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ управомоченої особи та, одночасно, містить міри матеріального впливу на правопорушника [6, с. 226].

Крім вище названих засобів, ЦК України містить ще й такі засоби, як визнання правочину недійсним та визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Важливим моментом слід визнати те, що, по-перше, в ЦК України зазначено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, ніж той, який встановлений договором або законом, тобто перелік зазначених засобів не є вичерпним.

По-друге, всі способи, перелічені в ст. 16 ЦК України, є способами захисту суб'єктивних цивільних прав, але деякі з них пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю, а інші – не пов'язані з нею. Нарешті, по-третє, як вказує Ч. Н. Азімов, всі передбачені ст. 16 ЦК України способи захисту суб'єктивних цивільних прав можна поділити на речово-правові та на зобов'язально-правові [19, с. 280].

Що стосується спеціальних норм про захист права власності, то вони, зокрема, зосереджені в главі 29 «Захист права власності» ЦК України. Тут передбачаються не тільки загальні засади захисту права власності, а й окремі способи такого захисту. ЦК України передбачає можливість захисту права власності шляхом подачі віндикаційного та негативного позову, а також позову про визнання права власності. Встановлюється також можливість власника вимагати відшкодування збитків, завданих громадянам, організаціям та іншим особам у результаті видання актів, що не відповідають законам, порушують права власника та інших осіб щодо володіння, користування чи розпорядження належним їм майном.

Заслугують на увагу і норми ЦК України, що встановлюють можливість визнання недійсними актів, що порушують права власників. До речі, цей засіб захисту в ЦК України віднесено до загальних засобів захисту цивільних прав.

Важливе місце в реалізації вказаних засобів захисту займає форма захисту, тобто регламентований правом комплекс особливих процедур, що здійснюється правозастосовчими органами та самою уповноваженою особою в рамках правозахисного процесу, що направлений на відновлення (підтвердження) порушеного (чи заперечуваного) права [18, с. 48]. Як правило, в юридичній науці відокремлюють дві основні форми: юрисдикційну та позаюрисдикційну [3, с. 64-66]. Головна різниця між ними міститься в тому, що захист прав в юрисдикційній формі здійснюється спеціально на це уповноваженими державними компетентними органами з властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності, а захист в позаюрисдикційній формі проходить в рамках матеріального правовідношення і реалізується його учасниками, тобто без звернення до компетентних державних та судових органів, хоча, слід зазначити, що таке звернення при позаюрисдикційній формі не виключено.

До позаюрисдикційних форм відносяться: 1) самозахист цивільних прав; 2) застосування передбачених законом заходів оперативного характеру.

Найбільш давньою і певною мірою традиційною формою захисту цивільних прав був самозахист у його традиційних формах: необхідна оборона та крайня необхідність. Вказані заходи Іоффе О. С., зокрема, відносить до виключного порядку захисту цивільних прав, вказуючи на надзвичайність ситуацій, в яких можливе їх застосування [13, с. 248]. Однак, у ЦК України такий вид захисту передбачений у ст. 19 «Самозахист цивільних прав» та вказує: кожна особа має право на самозахист у разі порушення її прав, що не відноситься до виключного порядку захисту. Також, самозахисту властиві дозволеність законом, вчинення проти наявного посягання на права та законні інтереси уповноваженої особи, а також реалізація, передусім, силами самого потерпілого. Як вказує Іванов А. А., самозахист відрізняється від звичайного здійснення права власності своєю направленістю: він завжди направлений на припинення правопорушення [14, с. 83]. Але, навіть діючи при самозахисті в рамках належного йому права, власник повинен зіставляти свої дії з допущенням третьою особою порушенням.

До заходів оперативного впливу відносяться засоби, що застосовуються до порушника цивільних прав уповноваженою особою, що виступає стороною в цивільних правовідносинах без звернення до компетентних органів. Як відзначається в юридичній літературі, ці заходи пов'язані, як правило, з зобов'язальними правовідносинами і є одним з заходів забезпечення виконання зобов'язань [6, с. 223]. Вони застосовуються тоді, коли річ знаходиться у третьої особи, яка по вказівці власника або без такої вчиняє дії, що припиняють порушення права власності.

Що стосується юрисдикційної форми захисту, то їй властиві такі ознаки: по-перше, вона здійснюється органом, який уповноважений розглядати такого роду справи; по-друге, проходить в певній процесуальній формі, що встановлена законом; по-третє, прийнятий по справі правовий акт має обов'язковість та здійсненність.

Юрисдикційна форма захисту реалізується в загальному або спеціальному порядку. Загальним є судовий порядок захисту. В спеціальному порядку, як зазначається в літературі, захист здійснюється товаришескими судами, профспілковими та іншими громадськими організаціями [15, с. 28]. У випадках, окремо передбачених законом, захист здійснюється в адміністративному порядку. ЦК України також передбачає судовий порядок захисту та захист державними органами та органами

місцевого самоврядування шляхом скасування незаконних актів, а також нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі (спеціальний порядок).

Що стосується класифікації засобів захисту права власності та інших речових прав, то в науковій літературі з цього приводу єдності поглядів немає: майже кожен представник юридичної науки, хто займався цією проблемою, обґрунтовував свою систему засобів захисту права власності.

Найпоширенішим є поділ цивільно-правових засобів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові. Але, як справедливо вказує Іоффе О. С., не всі вказані засоби передбачаються нормами, що відносяться до інституту права власності. Як вказує Азімов Ч. Н., характерними рисами речово-правових засобів захисту права власності є: спрямованість на безпосередній захист абсолютного суб'єктивного права; відсутність зобов'язань між власником і особою, що порушила його суб'єктивне право власності [19, с. 280]; також слід додати до вказаного, що об'єктом такі засоби мають тільки індивідуально-визначене майно.

Зобов'язальні позови забезпечують захист інтересів особи, що перебуває в зобов'язальних відносинах. Зокрема, порушення власності тягне за собою в силу закону виникнення зобов'язальних відносин, в яких власник-потерпілий набуває нового суб'єктивного права, яке відмінне від змісту права власності – право вимагати відновлення порушеного стану або відшкодування збитків.

Зобов'язальна вимога, що виникає з факту порушення права власності, буде існувати самостійно та незалежно від права власності у потерпілої особи, в той час як неодмінною умовою застосування речових засобів захисту є збереження у позивача права власності на момент вирішення спору.

Саме це положення дає підстави деяким вченим говорити про теоретичну неможливість відокремлення зобов'язально-правового захисту права власності [9, с. 303]. Хоча більшість науковців схильна вважати, що зобов'язальні позови взагалі служать більше цілям захисту права власності в економічному сенсі [12, с. 11], як вважається, це є вірним. Слід враховувати також, що права на чужі речі підлягають захисту так само, як і будь-які інші речові права, зокрема, право власності.

Безумовно, поділ засобів захисту прав на чужі речі на речові та зобов'язальні є простим та зрозумілим. Але нині він не може охопити все розмаїття заходів, передбачених у сучасному законодавстві, які прямо чи опосередковано спрямовані на усунення порушень права власності та інших речових прав. Зокрема, якщо говорити про

речово-правові засоби, то вченими пропонується поряд з виндикаційним та негаторним позовом, включати сюди й позов про визнання права власності [16, с. 368]. Окрім цього, згідно з цивільним законодавством, до засобів захисту слід віднести і визнання незаконним правового акта, що порушує право власності (ст.ст. 392, 393 ЦК України) [6, с. 337].

На думку Суханова Є.А., особливим позовом, що використовується для захисту права власності, виступає вимога про звільнення майна з під арешту (виключення майна з опису). Об'єктом даної вимоги завжди є спірне майно, що існує в натурі, тобто індивідуально визначені речі, що наближає цей позов до речово-правових [7, с. 613]. Разом з тим, як слушно зауважує Дзера І.О., принципово помилкою Суханова Є.А. є ототожнення позовів про визнання права власності та позовів про виключення майна з опису до публічної влади, оскільки він не враховує, що в одній позовній заяві може закладатися кілька позовних вимог, в даному випадку – вимога про визнання права власності та вимога про вилучення майна з опису [11, с. 47]. Таким чином, слід приєднатися до точок зору Дзери І.О. та Суханова Є.А. і віднести вказаний засіб захисту до речово-правових, зокрема, до допоміжних заходів захисту права власності та інших речових прав, в тому числі прав на чужі речі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Так, в юридичній науці відокремлюють, по-перше, так звані основні, (класичні) речово-правові засоби захисту права власності та відповідно й інших речових прав – виндикаційний та негаторний позови, позови про визнання права власності та про виключення майна з опису, а також позов про визнання незаконним правового акта, що порушує право власності. Другу групу складають зобов'язально-правові засоби захисту права власності: позови про повернення речей, що були передані по договору; засоби захисту в деліктних зобов'язаннях та позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого. Третю групу складають засоби, що мають особливий характер: наприклад, правила про захист майнових прав власника, визнаного у встановленому порядку безвісно відсутнім або померлим, або позови про визнання угод недійсними та інші спеціальні засоби.

Ряд вчених поряд з вищеназваними групами, відокремлюють і особливу – четверту – групу, в яку, на їх думку, включаються засоби, що направлені на захист інтересів власника у тих випадках, коли його право власності припиняється на підставах, передбачених законом. Проте, вказаний перелік засобів захисту є відкритим і може доповнюватися новими позовами у відповідності до потреб практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонова. – Х. : Одисей. – 2010. – 1215 с.
3. Базилевич Й. Н. О формах защиты гражданских прав / Й. Н. Базилевич // Российский юридический журнал. – 2001. – № 3. – С. 64-66.
4. Большой юридический словарь / [ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.
5. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. Издание дополненное, исправленное (4-й завод) / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : «Статут», 2004. – 1055 с.
6. Гражданское право. Часть первая : Учебник / Под ред. А. Г. Калпина, А. Й. Масляева. – М, 1997. – 226 с.
7. Гражданское право : В 2 т. Т 1 / Под ред. Суханова Е. А. – М. : БЕК, 1998. – 704 с.
8. Гражданское право. Учебник. Часть I. [изд. 3-е, перераб. й доп.] / Под ред. А. П. Сергеева. Ю. К. Толстого, – М. : Проспект, 1999. – 455 с.
9. Гражданское право : учебник для вузов. Часть 1. // Под ред. Г. Й. Иларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнева. – М, 2001. – 303 с.
10. Гражданское право. Учебник. Часть 2 / Под ред. А. Г. Калпина. – М. : НОРМА, 2000. – 542 с.
11. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І.О. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.
12. Донцов С. Б. Гражданско-правовые внедоговорные способы защиты социалистической собственности / С. Б. Донцов. – М. : Юридическая литература, 1980. – 144 с.
13. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. – М., 1958. – Т. 1. – 248 с.
14. Иванов А. А. Правовые средства защиты права частной собственности / А. А. Иванов // Правоведение : Известия высших учебных заведений. – Санкт-Петербург. – 2001. – № 6. – С. 82-86.
15. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел / Ю. К. Осипов. – Свердловск, 1973. – 124 с.
16. Олейникова А. В. Деякі питання захисту права власності в Україні / А. В. Олейникова // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності: зб- наукових статей. – Донецьк, 2001. – С. 365-369
17. Пронина М. Г., Романович А. И. Личная собственность и ее гражданско-правовая защита / М. Г. Пронина, А. И. Романович. – Минск, 1984. – 178 с.
18. Проблемы обеспечения защиты права собственности в условиях перехода к рыночным отношениям // Тезисы докладов и сообщений к зональной научно-практической конференции / Отв. ред. Астемиров З. А. – ДГУ, Махачкала, 1991. – 160 с.
19. Цивільне право України. Частина 1. / за ред. Ч. Н. Азімова, М.М Стібільова, В.І. Борисової та ін. – Х, 2000. – 1200 с.
20. Цивільне право України / За ред. Т. Н. Азімова, В.М. Ігнатенка, С. М. Приступи. – К. : Істина, 2004. – 425 с.
21. Цивільне та сімейне право України : Підручник / За ред Є.О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність. – 2009. – 390 с.

Шахназарян Карине Арнестівна

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В запропонованій статті надається поняття та класифікація засобів захисту прав на чужі речі. При цьому акцентується увага, що важливе місце в реалізації вказаних засобів захисту займає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою, права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, який направлений на відновлення порушеного чи оспорюваного права.

Ключові слова: захист цивільних прав, речові права, права на чужі речі, захист прав на чужі речі.

Шахназарян Карине Арнестовна

КЛАССИФИКАЦИЯ СПОСОБОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ НА ЧУЖИЕ ВЕЩИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В предложенной статье дается понятие и классификация способов защиты прав на чужие вещи. При этом акцентируется внимание, что важное место в реализации указанных способов защиты занимает форма защиты прав на чужие вещи, которая определяется как регламентированный правом процесс определенных процедур, которые осуществляются уполномоченными органами и/или самим лицом, права которого нарушены, в рамках правозащитного процесса, который направленный на восстановление нарушенного или оспариваемого права.

Ключевые слова: защита гражданских прав, вещные права, права на чужие вещи, защита прав на чужие вещи.

Shakhnazaryan Karine Arnestivna

CLASSIFICATION OF REMEDIES OF PROTECTION THE RIGHTS TO OTHER PEOPLE'S THINGS UNDER LEGISLATION OF UKRAINE

The article is proposing concept and classification of remedies of protection the rights to other people's things. This focuses that an important role in implementing these remedies takes the form of the right to other people's things, defined as regulated by law a set of specific procedures performed by authorized bodies and / or by the person whose rights have been violated under the remedial process which aimed at restoring the violated or contested rights.

Keywords: protection of civil rights, property rights, rights to other people's things, the protection of other people's things.